

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה מד: "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל"

(2): פסוקי דזמרא

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה מד: "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל" (2): פסוקי דזמרא

*

רקע

דין נוסף הבנוי על דרשתו של רבי שמלאי "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל" הוא אמירת פסוקי דזמרא. נחלקו גאונים, ראשונים ואחרונים אם פסוקי דזמרא מהווים הכנה ומתיר לתפילה, ולא ניתן לאומרם אחר התפילה, או שהקדמת פסוקי דזמרא לתפילה היא דין לכתחילה בלבד.

מקורות

- א. גמ' לב. "דרש רבי שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של מקום... את הארץ הטובה וגו"
- ב. שבת קיח: "א"ר יוסי יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום... בפסוקי דזמרא", ורש"י על אתר גמ' ד: "אמר רבי אלעזר א"ר אבינא כל האומר תהלה לדוד... סומך ה' לכל הנופלים"
- ג. רי"ף ברכות כג. "דרש ר' שמלאי לעולם יסדר אדם... עד דמסיים ליה לשמונה עשרה" תלמידי רבינו יונה כג. ד"ה כל, והאמר, ותקינו טור סי' נב
- רמב"ם הל' תפילה פ"ז הל' א, יב-יג
- ד. שו"ע סי' נב, ומשנה ברורה; סי' נד, ומשנה ברורה

טור אורח חיים סימן נב

ואם בא לבית הכנסת ומצא צבור בסוף פסוקי דזמרה, על זה שאלו לרב נטרונאי מהו שיתפלל עם הצבור ויאמר פסוקי דזמרה אחר כך, והשיב שאינו יכול כי תקנום קודם תפלה, אלא אומר ברוך שאמר עד מהולל בתשבחות ואומר תהלה לדוד ומדלג עד הללו אל בקדשו ואומר כל הנשמה תהלל יה הללויה וחותרם בישתבח וממהר להתפלל עם הצבור, ולא יאמר אותם אחר התפילה כל עיקר.

וזה לשון א"א הרא"ש ז"ל: כתב רב עמרם אם נכנס אדם לבית הכנסת ורואה שאם יאמר כל אלו הפסוקים שלא יוכל להשלים תפלתו עם הצבור, יאמר ברוך שאמר ומזמור של תהלה לדוד בלבד וחותרם בישתבח. וכתבו בשם הרב רבי יונה שאמר בשם רבותיו שאם נכנס בשעה שש"צ מתחיל יוצר אור ואין לו שהות לומר אפילו תהלה לדוד, טוב הוא שיקרא קריאת שמע בברכותיה ויתפלל עם הצבור ואחר כך יקרא פסוקי דזמרה עם הברכות שלפניהם ושל אחריהם לפי שהתפלה רצויה ומקובלת עם הצבור.

הסבר הסוגיה

אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל [פסוקי דזמרא] בכל יום. [שבת קיח:]

לא רק את התפילה עצמה תיקנו חכמים על פי דרשתו של רבי שמלאי. חכמים הוסיפו ותיקנו פסוקי דזמרא כקיום חובת אמירת שבחו של מקום לפני התפילה.

מקור אמירת פסוקי דזמרא בגמ' במסכת שבת [קיא:] המביאה את דברי רבי יוסי האומר: "יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום". על כך מקשה הגמ': "והאמר מר הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף", ומתרצת: "כי קאמרינן בפסוקי דזמרא". הגמ' מתרצת שקריאת הלל בכל יום היא חירוף וגידוף, ואילו אמירת פסוקי דזמרא בכל יום - מצוה. גמרא זו תמוהה מאוד¹, מדוע קריאת פרקי תהילים שיש בהם שבח ותהילה לבורא העולם היא חירוף וגידוף? ויותר תמוה, מדוע קריאת פרקי הלל היא חירוף וגידוף ואילו קריאת פסוקי דזמרא משובחת? מה ההבדל בין ההלל שבפרקים קי"ג-קי"ח [פרקי ההלל] שקריאתם מהווה חירוף וגידוף, לבין ההלל שבפרקים קמ"ה-ק"נ [הפרקים של פסוקי דזמרא] שקריאתם ראויה ומשובחת?

הגרי"ד סולוביצ'יק מבאר גמ' זו על פי הפרדוקס שהובא לעיל [עמ' 493]. מחד גיסא חובתו הבסיסית של האדם היא לשבח ולפאר לקב"ה על פעלו, ולהודות לו על כל הטובה אשר גמלהו. מאידך גיסא, כיצד יכול האדם החומרי, המוגבל והסופי לעמוד ולשבח ליוצר כל, הרוחני, האין סופי, הבלתי מובן ובלתי ניתן להשגה? פרדוקס זה מקבל ביטוי בהלכה הקובעת שאסור לשבח לקב"ה אלא אם יש "מתיר" לשבח זה. מצות פרסום הנס בחנוכה, ומצות שמחה במועדים מתירות אמירת הלל במועדים, ומצות לימוד תורה מתירה קריאת פסוקים שיש בהם שבח לא-ל חי. בהלל אנו משבחים לבורא עולם, ולכן אמירת שבח זו מותרת רק במועדים, אך בשאר הימים היא חירוף וגידוף. את פסוקי דזמרא אנו קוראים כקריאת פסוקים בתורה, ולכן קריאה זו משובחת כל ימות השנה.

אמירת פסוקי דזמרא אינה מוזכרת בגמ' כחיוב, אלא רק כמנהג טוב. כך כותב גם הרמב"ם [פ"ז הי"ב]: "ושבחו חכמים למי שקורא זמירות מספר תהילים בכל יום". תלמידי רבינו יונה [כג. ד"ה ותקינן] כותבים שהגאונים תיקנו אמירת פסוקי דזמרא.

נחלקו הגאונים והראשונים בדין אמירת פסוקי דזמרא כשמאחרים לתפילה. רב עמרם גאון [מובא בתלמידי רבינו יונה כג. ד"ה ותקינן] סובר, שאדם המאחר לתפילה ואינו יכול להספיק גם לומר פסוקי דזמרא וגם להתפלל עם הציבור, צריך לקצר את פסוקי דזמרא, ולומר רק "ברוך שאמר", "אשרי" ו"ישתבח" - שהם עיקר התקנה. אם אין לו זמן אפילו לפסוקי דזמרא מקוצרים, סוברים רבותיו של רבינו יונה [בתר"י שם] שיתפלל עם הציבור, וישלים פסוקי דזמרא עם הברכות לאחר התפילה. הטור [סי' נב] מביא את שיטת רב נטרונאי, הסובר שאי אפשר לומר פסוקי דזמרא לאחר התפילה.

¹ עיין רש"י [שבת קיח: ד"ה הרי זה מחרף ומגדף] ותלמידי רבינו יונה [כג. ד"ה והאמר].

סוגיה מד: "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל" 3
(2): פסוקי דזמרא

מחלוקת זו היא מחלוקת בהבנת דין אמירת פסוקי דזמרא. לפי רבותיו של רבינו יונה, אין קשר מהותי בין פסוקי דזמרא לתפילה, חכמים תיקנו לומר פסוקים שיש בהם שבחו של מקום, ולכתחילה תיקנו להקדים את אמירת השבח לתפילה, מפני דרשתו של ר' שמלאי. לדעת רב נטרונאי, פסוקי דזמרא נתקנו כהכנה לתפילה, ואין שם פסוקי דזמרא באמירת המזמורים לאחר התפילה.

הרי"ף [כג.] פוסק, שאין להפסיק בדיבור מברוך שאמר ועד לאחר שמונה עשרה. בשו"ע נפסק שבאמצע פסוקי דזמרא אין להפסיק אפילו לדבר מצוה [סי' נא סע' ד], ובין ישתבח ליוצר מותר להפסיק לצרכי ציבור ולדבר מצוה [סי' נד סע' ג].

ההסבר לכך הוא, שפסוקי דזמרא מהווים חטיבה אחת וקריאת שמע ותפילה מהוות חטיבה אחרת. באמצע חטיבה אסור להפסיק לכל דבר, אפילו לא לדבר מצוה. בין חטיבה לחטיבה מותר להפסיק, לכאורה אף לדבר רשות. אבל כיוון שפסוקי דזמרא מהווים הכנה לתפילה מדין "לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואחר כך יתפלל", אין להפסיק בין ההכנה לתפילה לבין התפילה. דבר מצוה מהווה בעצמו מעין הכנה לתפילה, ולכן אינו מהווה הפסקה בין פסוקי דזמרא לבין התפילה.

סיכום

הגמ' קוראת לפסוקי דזמרא "הלל", אך יש הבדל מהותי ביניהם. את ההלל אנו אומרים בעמידה ולאחר התפילה, ואת פסוקי דזמרא אנו אומרים בישיבה ולפני התפילה. בהלל אנו משבחים את הקב"ה - אמירת שבח לקב"ה חייבת להיות בעמידה, והיא מותרת רק לאחר שאדם קיבל על עצמו עול מלכות שמים שלמה בקריאת שמע ותפילה. בפסוקי דזמרא אנו קוראים פסוקים שיש בהם שבח לקדוש ברוך הוא כדי שנדע לפני מי אנו עומדים לעמוד בתפילה - קריאה כזו אינה חייבת להיות בעמידה, ומקומה לפני התפילה, כהכנה לה.

נחלקו הראשונים אם רק לכתחילה פסוקי דזמרא הם הכנה לתפילה, ובדיעבד ניתן לאומרם גם לאחר התפילה, או שאין שם "פסוקי דזמרא" לאחר התפילה. רב נטרונאי גאון סובר שאין קיום אמירת "פסוקי דזמרא" לאחר התפילה, ורבותיו של רבינו יונה סוברים שניתן לאומרם לאחר התפילה, ושעדיף להתפלל בציבור, מלומר פסוקי דזמרא לפני התפילה.

הלכה

השו"ע [סי' נב] פוסק שהמאחר לתפילה ואין לו שהות לומר את כל פסוקי דזמרא ולהספיק להתפלל עם הציבור, יקצר את פסוקי דזמרא כדי להספיק להתפלל בציבור. עדיף לומר "ברוך שאמר", "אשרי", פרקי ההללויות, ו"ישתבח". אם אין לו שהות לכל פרקי ההללויות, יאמר רק "הללו את ה' מן השמים" ו"הללו א-ל בקדשו"². אם אין שהות לשני

² עדיפות שני פרקים אלו נלמדת מרש"י [שבת קיח: ד"ה פסוקי דזמרא]. בניגוד לרי"ף [כג.] המפרש שפסוקי דזמרא הם כל פרקי ההללויות, מפרש רש"י שפסוקי דזמרא הם "הללו את ה' מן השמים" ו"הללו אל בקדשו". איני יודע מה מקורו של רש"י להבנה זו.

פרקים אלו, יאמר רק "הללו א-ל בקדשו". מדבריו משמע שלא ניתן לומר פסוקי דזמרא ללא אמירת "הללו א-ל בקדשו", אך הרמ"א חולק ופוסק שאם אין שהות, יכול לומר רק "ברוך שאמר", "אשרי" ו"ישתבח".

השו"ע [שם] פוסק שאם אין לו שהות לומר פסוקי דזמרא כלל, אפילו לא בקיצור, יקרא קריאת שמע וברכותיה עם הציבור, יתפלל עמהם, ולאחר התפילה יאמר את פסוקי דזמרא ללא הברכות, מפני שיטתו של רב נטרונאי, שלא ניתן לומר פסוקי דזמרא אחר התפילה.

המשכנות יעקב [סי' סז] חולק על השו"ע. לדעתו, השו"ע פסק כנגד כל הראשונים. כל הראשונים מסכימים שלא ניתן לבטל אמירת פסוקי דזמרא לגמרי כדי להתפלל בציבור. רבותיו של רבינו יונה סוברים שיתפלל בציבור, ואחר התפילה יאמר פסוקי דזמרא עם הברכות. רב נטרונאי סובר שאין "פסוקי דזמרא" לאחר התפילה, ולכן יש לאומרם דווקא לפני התפילה. אבל להשמיט לגמרי אמירת פסוקי דזמרא עם הברכות, דבר זה לא נזכר בראשונים כלל. לפיכך פוסק המשכנות יעקב, שיאמר פסוקי דזמרא עם הברכות קודם התפילה, ויתפלל יחידי. מהמשנה ברורה [סי' נב סק"ו] נראה שהוא מצדד כמשכנות יעקב³.

הגר"ע יוסף יחווה דעת ח"ג סי' ג, יביע אומר ח"ח או"ח סי' ח [פוסק שכיוון שאנו פוסקים שלא ניתן לומר פסוקי דזמרא אחר התפילה, הרי דינם כדין מצות עשה שהזמן גרמא, שנשים פטורות ממנה. לפיכך הוא פוסק שלנוהגות כפסק השו"ע שאסור לנשים לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, אסור להן לברך גם ברכות "ברוך שאמר" ו"ישתבח". לא זכיתי להבין דבריו, שכן כיוון שפסוקי דזמרא הם הכנה לתפילה ואולי גם מתיר לתפילה, לכאורה ודאי שנשים רשאיות לברך עליהן⁴.

³ השו"ע סובר שפסוקי דזמרא הם הכנה לתפילה, ולכן חשיבות תפילה בציבור דוחה את אמירתם, ואילו המשכנות יעקב יכול לסבור שפסוקי דזמרא הם מתיר לתפילה, ולא ניתן להתפלל ללא אמירתם.

⁴ דיון נרחב בשאלה אם נשים יכולות לברך ברכות שאינן חייבות בהן עיין ח"ב סוגיה קכד עמ' 540.